

***CORNELIS VAN RAVENSWAAY,
WAARNEMEND BURGEMEESTER
VAN DE BILT, 1943-1945***

Jan van der Heijden

Op 15 mei 1943 rinkelde de telefoon op Jagtlust. De griffier van de provincie Utrecht wenste burgemeester Van der Borch te spreken. Zijn boodschap was kort.

Rijkscommissaris Seyss-Inquart had op 14 mei besloten om Van der Borch met onmiddellijke ingang te ontslaan als burgemeester. Over de motieven die tot dit besluit hadden geleid werden geen mededelingen gedaan. Besloten werd dat de oudste wethouder, de heer Troostheide, de functie van burgemeester voorlopig zou waarnemen.

Lang heeft dit echter niet geduurd. In de vroege ochtend van 7 juni belde de provinciale griffier naar de heer Troostheide met de mededeling dat Seyss-Inquart met onmiddellijke ingang Van Ravenswaay had aangewezen als waarnemend burgemeester van De Bilt. Van Ravenswaay, een berucht NSB-er en sinds 1 april 1942 burgemeester van Utrecht, heeft deze functie bijna twee jaar

vervuld. Een donkere periode in de geschiedenis van het Biltse gemeentebestuur.

NSB-burgemeesters

Tijdens de Tweede Wereldoorlog lag de benoeming van nieuwe burgemeesters in handen van de bezetters. Aanvankelijk hebben de bezetters bij vacatures nauwelijks NSB-ers benoemd. Mussert en zijn volgelingen waren ook bij de Duitsers niet zo geliefd. Men voelde wel dat de NSB een geïsoleerde positie innam in de Nederlandse samenleving. De gemeente Tubbergen had de 'eer' om op 1 oktober 1940 als eerste gemeente een NSB-burgemeester te mogen begroeten. De Februaristaking van 1941 bracht echter een wijziging in het benoemingsbeleid teweeg. Kort daarna, op 4 maart 1941, kreeg Zaandam (een stakingsnest) de tweede NSB-burgemeester van ons land: Van Ravenswaay. Snel volgden er meer. Na juni 1942 werden (op één na)

uitsluitend 'foute' burgemeesters benoemd. In de zomer van 1944 telde ons land 275 NSB-burgemeesters, die ongeveer een derde van alle burgemeestersposten bezetten. Omdat die met name in de steden en middelgrote gemeenten werkzaam waren, woonde bijna twee derde van de Nederlandse bevolking onder een 'foute' burgemeester.

Burgemeesters hadden op 1 september 1941 een geheel andere positie gekregen. De gemeenteraden waren buiten werking gesteld evenals de colleges van B. & W. Hun taak werd waargenomen door de burgemeester. Wethouders die nog een actieve rol speelden hadden slechts een adviserende taak. Dat betekende dat de burgemeesters het volledige gezag over de gemeenten uitoefenden. De gemeentepolitie was sinds 1 maart 1943 omgevormd tot staatspolitie. Op dat gebied hadden de burgemeesters dus geen directe bevoegdheden meer.

Wie was Van Ravenswaay?

Cornelis van Ravenswaay werd op 19 september 1897 te Amsterdam geboren, zoon van Johan van Ravenswaay en Griete Vogel. Hij studeerde op de Handelshogeschool te Rotterdam. Zijn militaire dienstplicht vervulde hij onder meer in Utrecht, waar hij in 1920 in het huwelijk trad met Alberdina Frederika Donderwinkel. Hij trad in de

voetsporen van zijn vader als procuratiehouder. Bij Philips werd hij onder meer belast met bedrijfsorganisatorische taken in Berlijn, Parijs en Boedapest. Na zijn ontslag in de crisisjaren ging hij in Brussel werken voor een Zweedse firma. Tijdens de voormobilisatie begin 1939 heeft Van Ravenswaay zich vrijwillig gemeld als reserveofficier van de artillerie. In de meidagen van 1940 diende hij als kapitein der veldartillerie en heeft hij in die functie nog een aantal NSB-ers gearresteerd. Na de capitulatie en demobilisatie kwam hij zoals veel Nederlandse militairen in de Opbouwdienst. Hij was ernstig teleurgesteld over de smadelijke nederlaag van het Nederlandse leger en ook het werk bij de wederopbouw stemde hem niet tevreden. Hij zocht naar mogelijkheden in een andere functie, bijvoorbeeld in die van burgemeester. Op 10 oktober 1940 werd hij lid van de NSB. Hij deed dit op advies van niemand minder dan de SS-generaal Hans Rauter, die hem verzekerde dat het lidmaatschap zijn kansen op een burgemeesterspost zou vergroten.

Zaandam

Vier maanden later had de beroemde Februaristaking (25 en 26 februari 1941) plaats, een voor de bezetters volkomen onverwachte en massale reactie op de

jodenvervolging. Vooral in Amsterdam, Haarlem, Hilversum en Zaandam ging het er heftig aan toe. De bezetters zonnen op tegenmaatregelen. De 'stakingsteden' kregen forse boetes opgelegd. De gemeenteraad en B. & W. in Zaandam werden hun bevoegdheden ontnomen en de burgemeester werd ontslagen. Het plaatselijk gezag werd op 4 maart 1941 in handen gelegd van één persoon, de kersverse NSB-er Van Ravenswaay. Deze ontpopte zich als een felle nationaal-socialist die de Zaankanters wel eens even zou aanpakken. De gemeentesecretaris, de commissaris, de hoofdinspecteur van politie en tal van anderen werden vervangen door partijgenoten. Meer dan 100 'kameraden' werden in gemeentedienst benoemd. Dat laatste gebeurde op voordracht van een door Van Ravenswaay opgerichte Personeelscentrale, geleid door een felle NSB-er. Die Personeelscentrale verzamelde ook informatie over de politieke gezindheid van het personeel van de gemeente en semi-overheidsinstellingen. Het lag niet in zijn aard om tegenstanders door vriendelijk optreden te paaien: "Eerst moeten de felste hetzers en de leiders der obstructie, in de eerste plaats bedrijfsleiders en chefs, verwijderd worden." Toen hij merkte dat een aantal NSB-ondernemers in Zaandam door de bevolking

werd geboycot richtte hij de Bestelcentrale op. Alle gemeentelijke bestellingen, aankopen, aanbestedingen en dergelijke dienden bij de 'gebroomde kameraden' te geschieden. Toen hij na ruim een jaar Zaandam verliet om in Utrecht 'van leer te trekken', ontving de gemeente Utrecht een anoniem schrijven uit Zaandam. De afzender bedankte de gemeente Utrecht van harte namens 99,5 procent van de Zaandammers voor 'de verlossing van den rotzak'.

Utrecht

Zijn handelwijze in Zaandam had indruk gemaakt op de NSB-leider Mussert. Op diens aandringen heeft Seyss-Inquart besloten burgemeester Ter Pelkwijk van Utrecht per 31 maart 1942 te ontslaan en Van Ravenswaay in diens plaats te benoemen. Nog voor zijn officiële installatie op zaterdag 25 april werd de toon gezet. Hij wilde directe controle over alle benoemingen en ontslagen en een lijst van alle ambtenaren met hun politieke voorkeuren. Alle bestellingen voor de gemeente moesten hem worden getoond, zodat hij NSB-leveranciers kon bevoordelen. Hij bleek bovendien uit Zaandam een eigen staf van NSB-medewerkers te hebben meegebracht die het werk van de wethouders en ambtenaren moest controleren. Binnen enkele weken was een grimmige sfeer op het

stadhuis ontstaan. De wethouders hadden collectief ontslag genomen en werden vervangen door NSB-ers. Ambtenaren waren ontslagen of hadden hun functie neergelegd. De burgemeesterskamer werd versierd met portretten van Mussert en Hitler en zowel de nieuwe burgemeester als zijn naaste medewerkers liepen rond in W.A.-uniform met rijlaarzen. De installatieplechtigheid werd een 'hoogtepunt' in zijn carrière. De Domtoren werd net als alle gemeentegebouwen getooid met rood-wit-blauwe en NSB-vlaggen. De stadhuisbrug was geheel versierd en er stond een erewacht van de W.A. en de Jeugdstorm. Zo'n beetje alle 'foute' notabelen waren in de versierde raadzaal aanwezig om te zien hoe hem de burgemeestersketting werd omgehangen. Tijdens de plechtigheid hield hij een rede, die bol stond van nationaal-socialistische en antisemitische kreten, waar zelfs vele partijgenoten aanstoot aan namen. De tegenstanders van de door hem gewenste nieuwe orde bestempelde hij als 'kapitalistische en joodse uitzuigers' en 'communistiche, joodse, egoïstische agitators'.

Kennismaking in De Bilt

Zoals gezegd kwam op maandag 7 juni 1943 het bericht van de benoeming van Van

Ravenswaay tot waarnemend burgemeester van De Bilt. Hij is diezelfde dag nog beëdigd. Waar dit plaatsvond is mij niet bekend, in ieder geval niet in De Bilt. Hij heeft Jagtlust 's middags wel bezocht om kennis te maken met de Biltse wethouders en de gemeentesecretaris. Bij deze kennismaking was ook zijn persoonlijk secretaris, de NSB-er De Munnik, aanwezig. De ontmoeting had plaats in de burgemeesterskamer op Jagtlust. Van Ravenswaay vertelde dat hij zelf verzocht had om naast zijn ambt als burgemeester van Utrecht de functie in De Bilt te mogen waarnemen. De Commissaris van de Provincie dr. W.B. Engelbrecht (ook NSB-er) had hier aanvankelijk niet veel voor gevoeld, maar er uiteindelijk toch mee ingestemd. Op de vraag van wethouder Ter Laan of dit de inleiding vormde voor annexatie van De Bilt door Utrecht antwoordde Van Ravenswaay pertinent ontkennend. Van Ravenswaay zei te hopen op een goede samenwerking tussen de Biltse wethouders en hun Utrechtse collega's. Omdat de Utrechtse wethouders allemaal NSB-ers waren, werd zijn oproep nogal koel begroet.

Een tweede, meer uitgebreide bijeenkomst, vond vier dagen later plaats op vrijdagmiddag 11 juni. De Utrechtse delegatie, bestaande uit het volledige college van B. & W., de

gemeentesecretaris en een achttal ambtenaren had vooraf in de trouwzaal van Jagtlust een 'onderonsje'. De burgemeester vertelde aan zijn eigen mensen dat hij uit was op nadere samenwerking. Hij wenste geen bruusk optreden en voorlopig ook geen vervanging van Biltse functionarissen, voor zover deze zelf wilden blijven. Na deze voorbespreking volgde een rondgang door het gemeentehuis. Men belandde tenslotte in de raadzaal waar de Biltse delegatie in angstige spanning deze eerste ontmoeting afwachtte. Het Biltse gezelschap bestond uit twee wethouders, de gemeentesecretaris, de hoofden en chefs van de verschillende afdelingen, de gemeentearchitect, de kapitein van politie en een politieofficier. De nieuwe burgemeester hield staande een toespraak. Ieder zou zijn werk moeten voortzetten zoals hij gewend was. Hij deed daarbij een beroep op de aanwezigen voor een goede en vlotte samenwerking, ook bij verschil van politiek inzicht. Naar zijn mening moesten voor- en tegenstanders van het nationaal-socialisme de handen ineenslaan ter bestrijding van het Bolsjewisme. Na de toespraak werd door hem met de inmiddels rondgedeelde jenever een dronk uitgebracht op De Bilt. De gemeentesecretaris van Utrecht, dr. J. de Lange, tekende in zijn dagboek aan: "De toespraak werd niet beantwoord." Het viel

hem ook op dat tijdens het borreluurtje zijn Biltse collega Damsté met Van Ravenswaay in discussie ging over een aantal voorschriften, waartegen Damsté gewetensbezwaren had.

Het gemeentebestuur onder Van Ravenswaay

Direct na zijn benoeming werd een regeling opgesteld voor het bestuur van de gemeente onder zijn leiding. De Biltse wethouders (Troostheide van Financiën, De Geus van Onderwijs en Ter Laan van Sociale Zaken) werden belast met de voorbereiding van besluiten over hun eigen portefeuille. Besluiten werden echter zoals gezegd genomen door de burgemeester, die zich vooraf nog eens liet adviseren door de Utrechtse NSB-wethouders. Collegevergaderingen vond Van Ravenswaay zonde van de tijd. Het was beter dat ieder zich met zijn eigen werkterrein bezighield en zich niet met andermans werk bemoeide. Overigens heeft wethouder Ter Laan zich na 7 juni niet meer op het gemeentehuis vertoond, De Geus slechts een enkele keer. Alleen wethouder Troostheide was eerst op dinsdag, later vrijwel elke dag op het gemeentehuis. Niet omdat hij graag samenwerkte met Van Ravenswaay, maar meer omdat hij het ambtelijk apparaat

(grotendeels anti-NSB) niet in de steek wilde laten.

C. van Ravenswaay

Elke dinsdag van 10.00 tot 11.00 uur hield de burgemeester in het Biltse gemeentehuis spreekuur. Zijn functie van waarnemend burgemeester heeft hij hoofdzakelijk vanuit Utrecht vervuld.

Elke werkdag om 17.00 uur reisde een bode uit De Bilt naar Utrecht om bij de burgemeester een tas met stukken af te leveren. Deze kon dan tegelijkertijd een tas met afgehandelde stukken mee terugnemen naar De Bilt.

Van Ravenswaay liet zich in Utrecht bijstaan door een aantal naaste medewerkers, consultants genoemd. Een van hen was J.B. Schoonhoven, die tot de oude garde van de NSB behoorde. Deze Schoonhoven (niet te verwarren met de Biltse ambtenaar W. van Schoonhoven) zou elke dinsdag van 9.00 tot 17.00 uur op de Biltse secretarie in De Bilt zijn. Alle andere werkdagen was hij van 8.00

tot 11.00 uur op het Utrechtse stadhuis te spreken over Biltse aangelegenheden. Enkele weken later werd hij door Van Ravenswaay benoemd tot 'secretaris van de burgemeester van De Bilt'. De gemeente De Bilt moest voor het salaris van deze pottenkijker nog *f* 1.000,- per jaar bijdragen.

Aanvankelijk besloot Van Ravenswaay dat alle bestellingen van goederen, aankopen en aanbestedingen vooraf goedgekeurd moesten worden door de Bestelcentrale Utrecht. Deze centrale was net als in Zaandam opgericht om NSB-ondernemers te bevoordelen. Nadat Damsté hiertegen ernstige bezwaren had geuit, trok de burgemeester deze maatregel gedeeltelijk in.

Van Ravenswaay trok de besluitvorming over het aanstellen en ontslaan van personeel naar zich toe en schakelde hierbij de Utrechtse Personeelscentrale in, die (het wordt eentonig) onder leiding stond van een NSB-er. In Zaandam en Utrecht had zijn beleid geleid tot tal van ontslagen van 'goede' ambtenaren -vooral op sleutelposities- die werden vervangen door NSB-ers. In De Bilt is echter geen sprake geweest van grootschalig ontslag. Zowel voor als na zijn aantreden werden veel ambtenaren

gedwongen tot deelname aan de arbeidsinzet in Nederland en Duitsland. Dit gebeurde echter op last van de bezettende macht en niet op initiatief van Van Ravenswaay.

Tijdens de kennismakingsbijeenkomst op 11 juni 1943 had één van de Utrechtse delegatieleden, de sociaaladviseur W.S.J. Vissers, een lege plek aan de wand van de trouwzaal ontdekt, waar kennelijk een portret van de koningin had gehangen. Hij vroeg direct toestemming aan de burgemeester om daar een portret van de Leider der NSB op te hangen. De burgemeester keurde dit goed maar wees er op, dat er dan tegelijk volgens voorschrift een portret van Hitler moest komen, dat niet kleiner mocht zijn dan dat van Mussert. Men wilde ook in de raadzaal dergelijke portretten ophangen.

Gemeentesecretaris Damsté wees de burgemeester er echter op dat zo'n handelswijze niet bevorderlijk was voor de door de burgemeester zo gewenste samenwerking. Van Ravenswaay besloot toen om alleen portretten op te hangen in de burgemeesterskamer. Bij bijzondere gelegenheden zouden deze tijdelijk in de raadzaal kunnen hangen.

Gemeentesecretaris Damsté vervulde gedurende de periode Van Ravenswaay een

sleutelrol in het gemeentelijk apparaat. Hij had niet alleen een gevoelsmatige afkeer van de NSB en van Van Ravenswaay, maar nam ook principieel stelling tegen het nationaal-socialisme. Hij probeerde persoonlijk contact met Van Ravenswaay zoveel als mogelijk te ontwijken, al was dit door zijn functie als gemeentesecretaris niet altijd mogelijk. Na de oorlog heeft hij Van Ravenswaay beschreven als een man met stijl, welverzorgd gekleed, een knap en vol gelaat met pientere bruine ogen, met een charmante lach, een goed verstand, een snel en doeltreffend reactievermogen en een radde tong. Van Ravenswaay was geen briljant spreker, maar wel in staat om improviserend een uur lang achtereen aan het woord te blijven. Damsté zag Van Ravenswaay als een overtuigd nationaal-socialist, dat wil zeggen als iemand, die overtuigd was, dat de belangen van het Nederlandse volk het best gediend zouden zijn met de verwezenlijking van de doelstellingen van het nationaal-socialisme.

Verhuizen naar Utrecht?

Grote onrust brak uit toen in september 1943 Jagtlust door de Duitse Weermacht werd gevorderd en de gemeente werd aangeschreven het gebouw 'raschestens zu räumen'. In allerijl werd naar huisvesting voor de gemeentelijke diensten gezocht. Door

Damsté werd een rapport opgesteld met het voorstel om de gemeente onder te brengen in de Oranje Nassauschool aan de Overboslaan, welk rapport op 17 september aan Van Ravenswaay werd overhandigd. Deze stuurde het rapport voor advies naar de vier Utrechtse wethouders. Enige dagen later werd Damsté voor een bespreking op het Utrechtse stadhuis verwacht. Op 23 september werd hij aldaar ontvangen door wethouder Quéré, gemeentesecretaris De Lange, de consulent / secretaris Schoonhoven en de heer Schipp. Tot zijn schrik hoorde hij, dat reeds besloten was de Biltse ambtenaren op het Utrechtse stadhuis te huisvesten. Hij kreeg een plattegrond te zien waarop was aangegeven welke vertrekken voor De Bilt beschikbaar waren. Het ging om de trouwzaal en twee daarbij horende ruimten op de begane grond met een eigen ingang aan de achterzijde van het stadhuis. In de kelder was een kleine ruimte beschikbaar voor het archief. In De Bilt zou dan een hulpkantoor gevestigd kunnen worden. De zaak leek beklonken en men wilde met Damsté alvast afspraken over de verhuizing maken. Damsté was totaal overdonderd en wilde de kwestie allereerst met Van Ravenswaay opnemen. Volgens wethouder Quéré had dat weinig zin maar Damsté hield zijn voornemen staande. Hij

stelde een uitvoerige notitie op waarin de nadelen van verhuizing naar Utrecht werden opgesomd. Niet alleen was het voor de Biltse inwoners en de ambtenaren een achteruitgang, ook de kosten van de huisvesting in Utrecht waren aanmerkelijk hoger. Bovendien zouden bij verhuizing naar Utrecht de 21000 kaarten van het bevolkingsregister moeten worden overgetypt ten behoeve van het hulpkantoor en elke mutatie zou op twee plaatsen moeten worden verwerkt. Enige dagen later werd hij gebeld door de burgemeester met de mededeling dat deze toch akkoord ging met het voorstel van Damsté. In de kerstvakantie werd het gemeentelijk apparaat ondergebracht in de Oranje Nassauschool.

Nieuwe onrust

Op 10 mei 1944 stond er een interview van de heer Van Ravenswaay in het Utrechts Nieuwsblad naar aanleiding van het feit dat de stad inmiddels twee jaar onder leiding stond van 'de nieuwe orde'. De burgemeester vertelde daarin uitvoerig wat er gedurende die tijd allemaal was bereikt. Hij vertelde echter ook dat een commissie een ontwerp tot stadsuitbreiding gereed had, dat binnen afzienbare tijd zou worden uitgevoerd, met andere woorden: een uitbreiding van de stad was op handen. Toch annexatie? Troostheide

en Damsté besloten om aan Van Ravenswaay bij zijn eerstkomende bezoek een nadere uitleg te vragen. Tot hun ontsteltenis en verontwaardiging vertelde de burgemeester, dat de annexatie van De Bilt in een vergevorderd stadium was. Verschillende instanties hadden zich hier al mee verenigd. Hij kon de teleurstelling van Damsté en Troostheide wel begrijpen, maar omdat er grote belangen op het spel stonden, moesten zij trachten zich erbij neer te leggen. Enkele weken later deelde Van Ravenswaay aan Damsté mee dat de annexatie van de baan was. De Leider (lees: Mussert) had het niet goedgekeurd: "En dan is zoiets bij ons ook afgelopen en wordt er niet meer over nagezeurd," aldus Van Ravenswaay.

Een terugblik met vragen

Wie zich in de levensloop van Van Ravenswaay verdiept, wordt met allerlei vragen geconfronteerd. Van Ravenswaay was naar eigen zeggen in de dertiger jaren nog een aanhanger van het koningshuis. Hij heeft vóór 1940 nauwelijks interesse getoond voor politiek. Pas in oktober 1940 wordt hij lid van de NSB met opportunistische motieven (ambitie burgemeesterspost). En dan plotseling, na zijn benoeming in Zaandam, ontpopt hij zich als een ongekende extremist. De wijze waarop hij in Zaandam van leer trok

en later in Utrecht op vergelijkbare wijze het gemeentelijk apparaat nazificeerde, werd door weinigen van zijn collega's geëvenaard. Zijn felle nazistische en antisemitische uitingen werden door veel van zijn partijgenoten veroordeeld. In het NSB-blad *'De Misthoorn'* van 5 september 1942 werd hij betiteld als 'jhr. K.A.P. van Rokkenswaay tot Billengraay'. In De Bilt zou men hem later spottend 'Van Rokkenzwaay' noemen. Wat hem bezielde om op zijn 43^e jaar zo'n ommezwaai te maken blijft onbekend.

Maar ook zijn beleid met betrekking tot De Bilt roept vragen op. Zijn handelwijze week sterk af van wat hij in Zaandam en Utrecht had laten zien. Er volgde geen grootschalig ontslag van anti-Duitse elementen in het Biltse ambtenarencorps. Bestellingen hoefden niet uitsluitend bij 'kameraden' te worden gedaan. De trouwzaal en raadzaal bleven vrij van Mussert- en Hitlerportretten. Hij ging akkoord met het plan van Damsté om de gemeentesecretarie in de Oranje Nassauschool te huisvesten, tegen de zin van zijn Utrechtse wethouders, die voor het Utrechtse stadhuis hadden gekozen. Hij koos veelvuldig het woord 'samenwerking' om de gewenste verhouding in De Bilt te karakteriseren, al heeft dat woord natuurlijk een andere klank dan tegenwoordig.

De Oranje Nassauschool

Na de oorlog waren er 'goede' Biltenaren die zeiden: "We hadden een NSB-burgemeester, maar wat dat feit betreft, hadden we het slechter kunnen treffen" en "We hebben eigenlijk niet veel last van hem gehad." Waarom die relatief milde en soms toegeeflijke houding in zijn Biltse beleid in vergelijking met Zaandam en Utrecht? Ik heb geruime tijd naar een verklaring gezocht. Was hij zo druk met zijn functie als burgemeester van Utrecht dat hij aan De Bilt weinig tijd en aandacht kon schenken? Natuurlijk, zijn functie in Utrecht vergde veel tijd en inspanning. Aan de andere kant, hij had zelf verzocht om de burgemeesterspost van De Bilt te mogen waarnemen. Bovendien had hij reeds getoond complexe organisaties naar zijn hand te kunnen zetten door 'foute' mensen

op sleutelposities te benoemen. Als burgemeester, tevens waarnemende de raad en het college, had hij alle bevoegdheden om het Biltse gemeentelijke apparaat volledig te nazificeren.

Geloofde hij niet meer in een Duitse overwinning? Ook dat is geen verklaring. Hij heeft pas rond Dolle Dinsdag op 5 september 1944 zijn vertrouwen in een Duitse overwinning verloren, 16 maanden na zijn aantreden in De Bilt.

Een afdoende verklaring bleef vooralsnog uit. De ogen werden me echter geopend toen ik in het Utrechtse stadsarchief een aantal verrassende en onthullende stukken ontdekte. Van Ravenswaay had een geheime agenda. Hij had andere plannen met onze gemeente en speelde dubbel spel.

Dubbel spel

Van Ravenswaay heeft bij zijn aantreden en tijdens de dreigende verhuizing naar het Utrechtse stadhuis geprobeerd de Biltse ambtenaren er van te overtuigen dat annexatie van De Bilt door Utrecht niet aan de orde was. Damsté en de zijnen bleven echter wantrouwend. En niet ten onrechte. Achter de schermen was hij met zijn wethouders en de provincie druk doende om een annexatie van De Bilt voor te bereiden.

Direct na het ontslag van burgemeester Van der Borch zocht het stadsbestuur van Utrecht contact met B.M. Müller-Reinert, die als Beauftragte van de provincie Utrecht het Duitse gezag vertegenwoordigde. In enkele gesprekken drongen de stadsbestuurders van Utrecht aan op waarneming van het Biltse burgemeestersambt door de Utrechtse burgemeester Van Ravenswaay, "zulks met het oog op de aanhangige grenswijzigingsplannen". Op 24 mei overhandigde Van Ravenswaay een rapport aan de Beauftragte met een pleidooi voor zijn aanstelling als waarnemer. In het rapport werd uitvoerig geschetst hoezeer de gemeente Utrecht worstelde met gebrek aan ruimte. In de gemeente woonden 170.000 inwoners op een oppervlakte van 2.304 hectare. Al jaren bleef de groei van de bevolking binnen de gemeentegrenzen beperkt, omdat er geen grond was voor stadsuitbreiding. Buiten de gemeentegrenzen waren stadswijken ontstaan, zoals Zuilen met 20.000 inwoners en Tuindorp en Hoograven met elk 5.000 inwoners. De bevolking van de gemeente De Bilt was sinds 1900 gegroeid van 5.000 tot 15.000 inwoners. De bebouwing van De Bilt sloot weliswaar niet direct aan bij de stadsbebouwing, maar was door de bebouwing langs de Biltse Straatweg toch met de stad verbonden. De stad puild uit, had

geen ruimte om woongelegenheden voor de beter gesitueerden te bouwen en leed daardoor aanzienlijke verliezen, dit ten voordele van de buitengemeenten. Waarneming van het Biltse burgemeestersambt door de Utrechtse burgemeester bood vele voordelen. De stedenbouwkundige ontwikkeling aan de oostzijde der stad zou daardoor onder één hoofdleiding komen. Bij eventuele toekomstige grenswijzigingen hoefden geen onnodige weerstanden overwonnen te worden, zoals het geval zou zijn bij de benoeming van een eigen Biltse burgemeester, die zich uiteraard geroepen zou voelen krachtig voor de eigen lokale belangen op te komen. Kortom, hij hield een lang pleidooi voor de annexatie, met als startpunt zijn eigen aanstelling als waarnemend burgemeester. De Beauftragte heeft zich laten overtuigen en Van Ravenswaay werd benoemd.

Annexatieplannen in stroomversnelling

Het wijzigen van gemeentegrenzen is een zaak van lange adem. Er zijn veel instanties mee gemoeid. Zelfs in oorlogstijd. Op 11 juli 1943 werd de Utrechtse Provinciale Planologische Dienst ingesteld met als directeur de ingenieur H. van Vreeswijk. Die nam het vraagstuk van de grenswijzigingen

rond Utrecht in studie en stelde een rapport op. Hierin werd gepleit voor een stevige uitbreiding van de stad Utrecht door annexatie van De Bilt, Bilthoven, Den Dolder, Bosch en Duin, en delen van Westbroek, Maartensdijk en Bunnik. Grootchalige bebouwing ten noorden en westen van de stad werd ongewenst geacht. Bouwruimte moest vooral aan de oostzijde van Utrecht worden gecreëerd.

Er werd een adviescommissie ingesteld waarin ook de stad Utrecht was vertegenwoordigd. Deze commissie heeft het plan van Van Vreeswijk drie maal besproken, op 4 februari, 14 en 21 maart 1944. In de discussie nam het vraagstuk van het al of niet annexeren van De Bilt en Bilthoven een centrale plaats in. Om een annexatie te kunnen verwezenlijken was het niet voldoende om te wijzen op gebrek aan bouwgrond voor de stad. Er dienden ook bestuursrechtelijke argumenten te zijn. De voorstanders van annexatie waren dan ook niet mild in hun oordeel over het planologisch beleid zoals dat door de gemeente De Bilt was gevoerd.

De bebouwingsontwikkeling van De Bilt en Bilthoven was in hun ogen zo slecht, dat er geen duidelijke kern kon worden ontdekt. De Bilt had geen eigen bestaansmogelijkheden, geen eigen werkgelegenheid. Van Vreeswijk:

“Bilthoven heeft een bevolking, die teert op haar omgeving. Deze gemeente bezit niet de mogelijkheden om zich in stand te houden, daar een belangrijke bevolkingsgroep, namelijk de arbeidersbevolking, ontbreekt. Ik acht een krachtige leiding noodzakelijk. Met behulp van bosbouwkundigen en tuinarchitecten kan in Bilthoven nog veel worden hersteld en de eentonigheid van het naaldhout worden weggenomen door aanplant van loofhout.” Elders zegt hij: “De vestigingsmogelijkheden van beter gesitueerden buiten Utrecht is er inderdaad in Bilthoven. Spreker wijst er echter op, dat Bilthoven slecht is gebouwd. Ook de wegen zijn slecht getraceerd. Alles wijst er op, dat ter plaatse de bouw- en grondspeculant werkzaam is geweest. Bovendien is aanvankelijk gebouwd zonder bouwtoezicht.” De Utrechtse wethouder Quéré verwoordt de bebouwingsgeschiedenis van Bilthoven in een afzonderlijke notitie als volgt: „Er is een wilde, chaotische ontwikkeling ontstaan, die het aanzien heeft gegeven aan de tegenwoordige oostelijke agglomeratie; een bebouwingscomplex, dat én door zijn veel te grote uitgebreidheid én door zijn stelselloze aanleg én door de deels onvoldoende aard van de bebouwing welhaast de voornaamste hinderpaal vormt voor het vinden van een bevredigende oplossing.” Hij wijst nog op

de uit hygiënisch oogpunt ongewenste situatie van het Natuurbad, dat onder supervisie van de gemeente Utrecht beter dienstig gemaakt kan worden aan de volksgezondheid. Tot slot het financiële aspect, Utrecht is noodlijdend en De Bilt niet. Als De Bilt haar begroting zou behandelen als Utrecht, zou er stellig ruimte op de begroting overblijven. Van Ravenswaay, geen commissielid, deed adviserend ook een duit in het zakje. Naar zijn oordeel had de stad behoefte aan 'levensruimte' (waar heb ik die term eerder gehoord?), aan gebieden voor recreatie en voor inrichtingen van maatschappelijke aard. Daarnaast had de stad behoefte aan bouwterrein voor woningen voor de beter gesitueerden. "De wens is nu om een zeer grote gebiedsuitbreiding naar het oosten te verkrijgen; eventueel zelfs tot en met de gemeente Zeist wat - volgens het stadsbestuur - tot de goede harmonische ontwikkeling van Utrecht zou bijdragen." De adviescommissie kon na de derde vergadering op 21 maart 1944 de laatste hand leggen aan haar adviesrapport. En - zoals wel vaker bij adviescommissies - verschillende commissieleden voegden daar nog drie afzonderlijke notities aan toe met afwijkende visies. Uit het eerder aangehaalde interview van 10 mei 1944 van Van Ravenswaay in het Utrechts Nieuwsblad blijkt, dat de

burgemeester optimistisch was over de slagingskansen van de voorgestelde annexatie. Het was de eerste keer dat er iets over de plannen openbaar werd gemaakt.

Het oordeel van Mussert

Op 2 juni 1944 toog een delegatie naar NSB-voorman Mussert om hem het plan voor te leggen. Op 13 december 1942 was hij immers door Hitler benoemd tot de 'Leider van het Nederlandse volk'. Van Vreeswijk en de anderen gaven een uitgebreide toelichting en legden ook verband met een provinciaal plan om het aantal gemeenten in de provincie terug te brengen tot 29. Ook in dat plan werd voorgesteld De Bilt bij Utrecht te voegen. Na hun uitvoerige betogen stelde Mussert enige detailvragen. Vervolgens concludeerde hij simpelweg: "...dat het er voor Utrecht op neerkwam: hoe pikken we Bilthoven in." Hij voelde echter niets voor deze annexatiegedachte. Hij bepleitte een nieuwe administratieve indeling van het gehele land in streken, die economisch, geografisch, sociaal en historisch bij elkaar horen. Binnen deze streken zouden gemeenten met een minimaal aantal inwoners van 5.000 zelfstandig blijven. Van Ravenswaay probeerde de afwijzende houding van Mussert nog te keren met het argument dat de stad en provincie het na dertig jaar praten

eindelijk met elkaar eens waren. Mussert bleef echter afwijzend en adviseerde plannen te ontwikkelen op basis van bovengenoemd streekverband. Bovendien kon er voorlopig geen onheil gebeuren, omdat er door de tijdsomstandigheden toch niets gebouwd kon worden en omdat de burgemeester van Utrecht tegelijk burgemeester van De Bilt was. Van Ravenswaay beloofde tenslotte de zaak in het licht van het besprokene opnieuw te zullen overwegen. De afwijzing zal voor hem een grote teleurstelling zijn geweest. De kwestie kwam gedurende de bezettingsjaren niet meer aan de orde.

Het einde

Vier dagen later, op 6 juni begon de invasie in Normandië. Het werd steeds duidelijker dat het einde van de oorlog naderde, met verlies voor de Duitsers. Op 3 september werd Brussel bevrijd. Twee dagen later op 'Dolle Dinsdag' namen veel bang geworden NSB-ers de benen richting Duitsland. Van Ravenswaay sloeg zijn boeltje op in het stadhuis en hield zich enige dagen schuil in de conciërgewoning aan de achterzijde van het gebouw.

Niemand kon toen vermoeden dat de bevrijding van Utrecht nog acht maanden op

zich zou laten wachten. Na de bevrijding is Van Ravenswaay opnieuw enige dagen ondergedoken, onder meer in de woning van Dufour (NSB-directeur van de PEGUS) aan de Boothstraat. Beiden werden daar op 9 mei ingerekend door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten. Men had de dienstfiets van de burgemeester buiten zien staan. Diep geschokt werden de twee als gevangenen, door Utrecht naar het stadhuis gevoerd en vervolgens vastgezet in de gevangenis aan het Wolvenplein.

Pas in juni 1947 moest Van Ravenswaay zich voor de Utrechtse Kamer van het Bijzonder Gerechtshof aan de Hamburgerstraat verantwoorden. Hem werd ten laste gelegd het nazificeren van het gemeentelijk bestuur, de reorganisatie van het Utrechtse politiecorps met verwijdering van anti-Duitse elementen, jodenvervolging, ijveren voor de arbeidsinzet en het aanbrengen van gijzelaars. Hij werd veroordeeld tot 11 jaar gevangenisstraf, door te brengen in een Rijkswerkinrichting met ontzetting uit alle burgerlijke rechten. Met veel andere veroordeelden werd hij in 1952 voorwaardelijk op vrije voeten gesteld. Drie jaar later is Van Ravenswaay op 3 september 1955 te Den Haag overleden.

Bronnen

- Gemeentearchief De Bilt:
- Biltse en Bilthovense Courant, 1947.
- Damsté-archief, D-9 lade 5 (aantekeningen P.H. Damsté over de jaren 1943-1945).
- verslagen college van B. & W. 1943.
- Het Utrechts Archief:
- Archief Losse Aanwinsten, toegangsnr. 802, inv.nrs. 642, 643 (dagboeken dr. J. de Lange, gemeentesecretaris van Utrecht).
- Stadsarchief 4 VI, inv.nrs. 0378-16 en 3540.
- Utrechts Nieuwsblad, april 1942, 10 mei 1944, juni 1947.
- Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie:

knipselmap C. van Ravenswaay.

- Het Parool 11 mei 1945.

Literatuur

- Brugman, drs. J.C.: *Bezet en verzet, De Bilt en Bilthoven in oorlogstijd*, 1993.
- Jong, L. de: *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 6 eerste helft, pp. 408-417 en deel 6 tweede helft pp. 528-529.
- Miert, Jan van: *Een gewone stad in een bijzondere tijd, Utrecht 1940-1945*.
- Mouton, G.: *Van schout tot wout, de geschiedenis van de Utrechtse politie*. Uitgeverij Impress BV, Utrecht 1985.

***

HET DRAMA IN WESTBROEK OP 5 MEI 1945

J.C. Brugman

Op bevrijdingsdag ontstond in Westbroek een gevecht tussen de lokale verzetsgroep en een eenheid van het Duitse leger. Hierbij zijn elf mensen gesneuveld, zes verzetsmensen, drie burgers en twee Duitse soldaten. Er is over deze rampdag reeds veel geschreven en nog meer gesproken. Waarom dan nu nogmaals een publicatie na 59 jaar? Daar is een gegronde aanleiding voor.

In 2001 heb ik gesproken met een aantal Duitsers (nu tachtigers), die in die periode deel uitmaakten van het hoofdkwartier van het 88ste Legerkorps dat in Bilthoven was gevestigd van 1 januari 1944 tot mei 1945. Een van hen, Georg Kilens, was op deze bewuste 5 mei 1945 als radioverbindingman gelegerd in Maartensdijk en maakte deel uit van de gevechtseenheid die betrokken was